

O H R A N I C Í C H A N E B E Z P E Č Í P S Y C H O L O G I E
=====

(The Dogma of Christ.)

Rostoucí popularitu psychologie dnes mnozí vítají jako příslib, že se blížíme uskutečnění delfického postulátu "Poznej sebe sama". To má jistě své opodstatnění. Myšlenka sebepoznání má své kořeny v řecké a židovsko křesťanské tradici. Je součástí osvícenského postoje. Z ní vyrostli James a Freud, kteří nepochybně přispěli k přenesení tohoto kladného aspektu psychologie do naší současnosti. Ale uvedený fakt nám nemá vést k tomu, abychom přehlídli ostatní aspekty současného zájmu o psychologii, jež jsou nebezpečné a destruktivní pro duchovní vývoj člověka. A právě jimi se zabývá tato stať.

Psychologické poznání (Menschenerkenntnis) přijímá v kapitalistické společnosti zvláštní funkci, a to funkci i význam zcela odlišný od onoho "Poznej sebe sama".

Kapitalistická společnost se soustřeďuje kolem trhu - trhu zboží a trhu pracovní síly, kde zboží a služby jsou volně směňovány, bez ohledu na tradiční standardy, bez násilí a donucení. Poznání zákazníka se pak stává pro prodávajícího nesmírně významnou záležitostí. Jestliže toto platilo dokonce již před padesáti nebo sto lety, význam poznání zákazníka v posledních letech stonásobně vzrostl. S rostoucí koncentrací podnikání se stává stále významější předem poznat zákazníkova přání nejen proto, aby se poznala, ale také aby se jimi manipulovalo a aby se ovlivnila. Kapitálové investice v rozměrech moderního obřího podnikání se nedělají z "vnuknutí", ale po důkladném průzkumu zákazníka a po manipulování zákazníkem. Za tímto poznáním zákazníka ("psychologie trhu") vyrůstá nové pole psychologie, založené na přání porozumět dělníku a zaměstnanci a manipulovat jimi. Toto nové pole se nazývá "lidskými vztahy". Je logickým výsledkem změněného vztahu mezi kapitálem a prací. Namísto surového vykořisťování existuje mezi obřími kolosy podniků a odborovou byrokracií kooperace; oba dospěly k závěru, že je konec konců výhodnější dospět ke kompromisu, než navzájem bojovat. Náhodou pak se zjistilo, že spokojený, "šťastný" dělník pracuje produktivněji a lépe se podílí na hladkém provozu, nezbytném pro dnešní velké podnikání. Psychologové studují dělníka a zaměstnance a manipulují jím, využívajíce obecného zájmu o psychologii a lidské vztahy. Co učinil Taylor pro racionalizaci fyzické práce, to dělají psychologové pro mentální a emocionální aspekt dělníka. Dělník je proměněn ve věc a zachází a manipuluje se s ním jako s věcí, a tak zvané lidské vztahy jsou ve skutečnosti těmi nejnehumánnějšími, protože jsou to "reifikované" a odcizené vztahy.

Zájem psychologie se od manipulace zákazníkem, zaměstnancem a dělníkem rozšířil k manipulaci každým, jak se to nejzřejměji vyjadřuje v politice. Myšlenka demokracie byla původně koncepcí jasně myslících a odpovědných občanů, v práci však je demokracie stále více ovlivňována metodami manipulace, které byly poprvé rozvinuty ve výzkumu trhu a "lidských vztahů".

Jelikož to vše je dobře známo, chtěl bych pojednat o subtilnějších a obtížnějších problémech, který se vztahuje k zájmu o individuální psychologii, a zejména k velké popularitě psychoanalýzy. Otázka zní: D o j e k é m í r y j e p s y c h o -

logie (poznání jiných a sebe sama) možná? Jaké má toto poznání hranice a jaké hrozí nebezpečí, jestliže tyto hranice nebudou respektovány?

Přání poznat ostatní lidi a sebe samy odpovídá bezpochyby hluboké potřebě lidského bytí. Člověk žije uvnitř společenských vztahů. Aby se nestal chorobným, potřebuje být ve vztahu se svým bližním. Člověk je nadán rozumem a obrazotvorností. Jeho bližní i on sám tvoří problém, který jej ponouká k řešení, tajemství, které se musí snažit odhalit.

Snaha poznat člověka myšlením se nazývá "psychologie" - "poznání duše". Psychologie v tomto smyslu usiluje o postižení sil, které podmiňují lidské chování, vývoj charakteru člověka, a okolností, které určují tento vývoj. Krátce: psychologie se snaží o racionální vyličení nejniternější části individuální duše. Ale úplné racionální poznání je možné pouze u věcí; věci můžeme rozpitvat, aniž bychom je destrukovali, můžeme jimi manipulovat, aniž bychom poškodili jejich skutečnou podstatu; věci mohou být reprodukovány. Člověk není věc; nemůže být rozpitván, aniž by byl destrukován, nemůže jím být manipulováno, aniž by byl narušen; člověk nemůže být uměle reprodukován. Známe svého bližního a sebe, a přece neznáme ani jeho, ani sebe samy - protože nejsme věc, a náš bližní také není věcí. Čím více pronikáme do hloubky svého vlastního bytí nebo bytí někoho jiného, tím víc nám uniká cíl plného poznání. Přesto však jsme nutkáni proniknout do tajemství lidské duše, do jádra, kterým je "on".

Co však je potom sebepoznání nebo poznání jiné osoby? Stručně řečeno, znát sebe sama znamená překonat iluze, jež o sobě máme; znát svého bližního znamená překonat o něm svá "parataxická zkomolení" (transference). Všichni v různé míře podléháme iluzím o sobě samých. Pohybujeme se v předivu fantazií o své vševědouce a všemocnosti, které jsme reálně zakusili v dětství; racionalizujeme své špatné motivace, jako by vznikly z benevolence, povinnosti nebo nutnosti; racionalizujeme svou slabost a úzkost, jako by sloužily dobrému, racionalizujeme svůj nedostatek vztahů, jako by vyplýval z necitlivosti druhých. Pokud se týče našeho bližního, racionalizujeme a pokrucujeme stejně, ovšem s tou výjimkou, že tak činíme obvykle v opačném smyslu. Náš nedostatek lásky způsobuje, že se nám jeví nepřátelský tam, kde je pouze plachý. Naše resignovanost jej přeměňuje v dominujícího hrubce tam, kde pouze utvrzuje sebe sama; naše bázeň ze spontaneity způsobuje, že se jeví dětinský tam, kde je skutečně spontánní a jako dítě.

Poznat o sobě více znamená odložit mnohé roušky, které nás skrývají a znemožňují nám jasně vidět naše bližní. A s odkládáním jedné roušky za druhou se rozplývá i jedno pokroucení za druhým.

Psychologie nám může ukázat, co člověk není. Nemůže nám říci, co člověk je, co je každý z nás. Duše člověka, tato jedinečná nejniternější část každého individua, nemůže být nikdy adekvátně uchopena a popsána. Můžeme ji "poznat", jen pokud se nestane předmětem nepochopení. Legitimní cíl psychologie je proto negativní, odklízet pokroucení a iluze, a nikoli pozitivní, naprosté a úplné poznání lidského bytí.

Existuje však jiná cesta pro pochopení tajemství člověka; tato cesta není cestou myšlení, ale lásky. Láska je aktivní proniknutí jiné osoby, v němž přání poznat je ukojeno jednotou. (Toto je láska v biblickém významu death proti významu shaba.) V aktu splynutí poznávám tebe, sebe sama, poznávám každého a při tom "neznám" nic. Poznávám tou jedinou cestou, jíž člověk může poznat to, co je živoucí - zkušeností jednoty, a nikoli poznáním, které může poskytnout naše myšlení. Jediná

cesta, jak naplnit poznání je akt lásky; tento akt překračuje myšlení, překračuje slova. Je to smělé ponoření se do podstaty jiného - nebo mé vlastní.

Psychologické poznání může být podmínkou pro plné poznání v aktu lásky. Musím poznat druhého a sebe sama objektivně, abych byl s to vidět jeho realitu, nebo abych mohl překonat iluze, iracionálně pokrivený obraz o něm. Jestliže znám lidské bytí jaké je, či spíše jestliže vím, co není, potom jej v aktu lásky mohu poznat v jeho opravdové esenci.

Láska je něco, čeho nedosahujeme snadno. Jak se snaží člověk, který není schopen lásky, proniknout tajemství svého bližního? Existuje jiná cesta, zoufalá, jak poznat tajemství: je to cesta vylučné síly nad jinou osobou; síla, jež jej mění ve věc, mou věc, mé vlastnictví. Poslední stupeň této snahy je extrém sadismu, přání způsobit, aby lidské bytí trpělo, mučit je, přinutit je, aby prozradilo své "tajemství" ve svém utrpení, nebo konečně je zničit. V touze proniknout tajemství člověka tkví podstatná motivace pro hloubku a intenzitu krutosti a destruktivnosti.....

A tak, ačkoli sadismus a destruktivnost jsou motivovány přáním zmocnit se tajemství člověka - tato cesta nikdy nemůže vést k cíli. Způsobím-li, aby můj bližní trpěl, vzdálenost mezi ním a mnou vzroste tak, že poznání už není možné. Sadismus a destruktivnost jsou perversní, beznadějně a tragické snahy poznat člověka.^{x)}

Problém poznání člověka je paralelou theologického problému poznání boha. Negativní teologie postulují, že nemohu vyjádřit o bohu nic pozitivního. Jediným poznáním o bohu je, čím není. Jak pravil Maimonides, "vím o bohu tím více, čím více vím, čím není". Nebo podle Mistra Eckharta "člověk nemůže poznat, co bůh je, i kdyby si byl sebe více vědom, čím není". Jedním z důsledků takové negativní teologie je mysticismus. Jestliže nemohu získat plné vědění o bohu v myšlení, jestliže teologie je při nejlepším negativní, pak pozitivního vědění o bohu lze dosáhnout jen v aktu jednoty s bohem.

Přeneseme-li tento princip do oblasti lidské duše, můžeme mluvit o "negativní psychologii" a říci dále, že plné vědění o člověku cestou myšlení je nemožné, a že plného "vědění" lze dosáhnout pouze v aktu lásky. Stejně jako mysticismus je logickým důsledkem negativní teologie, láska je logickým důsledkem negativní psychologie.

Konstatovat meze psychologie znamená ukazovat nebezpečí, které plyne z přehlížení těchto mezí. Moderní člověk je osamělý, bázlivý a s malou schopností milovat. Přeje si být blízký svému druhu, ale je příliš chladný a zdrženlivý, aby toho mohl dosáhnout. Jeho okrajové svazky jsou možná velice rozmanité, ale stěží existuje "centrální vztaženost", nějaký niterný vztah. Při hledání blízkosti si člověk přeje vědění, při hledání vědění nalézá psychologii. Psychologie se stává náhražkou za lásku, intimitu, jednotu s jinými a se sebou samým; pro osamělého, odcizeného člověka se stává daleko spíše úkrytem než krokem k aktu jednoty.

Tato funkce psychologie jako náhražky se stává zřejmou ve faktu popularity psychoanalýzy. Psychoanalýza může být velmi prospěšná při odstraňování našich parataxických zkomolenin a zkomolenin o našich bližních. Může rozpouštět jednu iluzi za druhou a osvožovat tak cestu pro rozhodující čin, který musíme vykonat my sa-

x) Tuto cestu poznání nacházíme často u dětí a jako součást normální snahy orientovat se ve světě fyzické reality. Dítě něco rozloží a rozbije, aby to poznalo; nebo rozloží živočicha, krutě trhá křídla motýla, aby jej poznalo, aby vynutilo jeho tajemství. Sama tato zdánlivá krutost je motivována něčím hlubším: přáním poznat tajemství věcí a života.

mi: pro "odvahu být", skok, čin konečného závazku. Po svém fyzickém narození musí člověk postupovat stálý proces rození. Odloučení se od mateřského lůna je prvním stadiem narození, odloučení se od jejích prsou je druhým stadiem, od jejích paží třetím. Od tohoto bodu se proces rození může zastavit; osobnost se může vyvinout ve společensky přizpůsobenou a užitečnou osobnost - a přece zůstat potracenou ve spirituálním smyslu. Jestli se má vyvinout v to, čím je potenciálně jako lidské bytí, musí pokračovat v tom, rodit se znovu. To jest, musí pokračovat v rušení primárních svazků k půdě a krvi. Musí spět od jednoho aktu separace k příštím. Musí se vzdát jistoty a ochrany a odhodlat se k aktu závazku, účastenství, lásky. V psychoanalytické léčbě se často stává, že se mezi terapeutem a pacientem ustaví tichý souhlas, že psychoanalýza je metoda, jíž lze získat štěstí a zralost a přece se vyhnout skoku, akci, bolesti separace. Posuneme-li poněkud analogii se skokem, psychoanalytická situace bude poněkud připomínat situaci člověka, který se chce naučit plavat, leč hrozí se momentu, kdy je nutno skočit do vody s vírou ve svou sílu. Stojí na rohu bazény a naslouchá, jak učitel vysvětluje pohyby, které bude muset udělat. To je dobré a nutné. Ale když jej vidíme, jak přechází, mluví, naslouchá a mluví - začíná se nás zmocňovat podezření, že mluvení a poznávání se stává náhražkou za sám akt, kterého se děsí. Jakýkoli rozsah nebo hloubka psychologického náhledu nemohou nikdy převzít úlohu činu, závazku, skoku. Mohou k němu vést, připravovat jej, umožňovat jej - a to je skutečná funkce psychoanalytické práce. Ale nesmí se usilovat o to, aby se stala náhražkou za odpovědný akt závazku, za akt, bez něhož nenastane nikdy v lidském bytí skutečná změna.

Chápe-li se psychoanalýza v tomto smyslu, musí přistoupit ještě další podmínka. Analytik musí překonat odcizení sebe sama i odcizení od bližního, jež převládá v moderním člověku. Jak jsem již konstatoval, moderní člověk zakouší sebe sama i bližního jako věc, jako vtělení energie, jíž lze na trhu výnosně investovat. Zakouší svého bližního jako věc, použitelnou při výnosné směně. Tímto universálním procesem odcizení je zasažena současná psychologie, psychiatrie i psychoanalýza. Pacient se považuje za věc, za souhrn částí. Některé jsou vadné a potřebují opravit, stejně jako u automobilu. Vada je zde i onde - nazvou se symptomy - a psychiatr považuje za svůj úkol opravovat nebo napravit tyto různé defekty. Na pacienta nepohlíží jako na globální, jedinečnou totalitu, které lze plně porozumět jen v aktu dokonalého vnitřního vztahu a empatie. Má-li psychoanalýza plnit své skutečné možnosti, analytik musí překonat své vlastní odcizení, musí být schopen opravdového vnitřního vztahu k pacientovi; a v tomto smyslu otevřít cestu pro pacientovu spontánní zkušenost a tím i pro to, aby si "porozuměl". Nesmí pohlížet na pacienta jako na objekt, nebo dokonce být jen "zúčastněným pozorovatelem". Musí se s ním sjednotit a zároveň zachovat svou separovanost a objektivitu, aby mohl vyjádřit, co zakusil v tomto aktu jednoty. Konečné porozumění nemůže být plně vyjádřeno slovy. Není to "interpretace", která popisuje pacienta jako objekt s různými defekty a vysvětluje jejich genezi, ale je to intuitivní uchopení. Odehrává se nejprve v analytikovi a pak - je-li analýza úspěšná - v pacientovi. Toto uchopení je náhlé, je to intuitivní akt, který může být připraven mnohými vědomými akty, ale nemůže jimi být nikdy nahrazen. Vyvine-li se psychoanalýza tímto směrem, má dosud nevyčerpané možnosti pro transformaci člověka a jeho spirituální změnu. Zůstane-li v zajetí společensky podmíněných defektů odcizení, může léčit tu či onu vadu, ale stane se jen jiným nástrojem, aby se člověk ještě více zautomatizoval a ještě více přizpůsobil odcizené společnosti.

Stať "On Limitations and Dangers of Psychology"
in THE DOGMA OF CHRIST
New York, Chicago, San Francisco 1963
str. 191-200